

Dusetų dvaro transformacija XVI–XIX a.

Habil. dr. Tamara Bairašauskaitė

Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, LT-01101 Vilnius
El. p. tamara.bairauskaite@istorija.lt
<https://orcid.org/0000-0002-4724-7372>

Anotacija. Straipsnyje rekonstruojama išnykusio Dusetų dvaro (dab. Zarasų r.) savininkų ir ribų kaita ilguoju istoriniu laikotarpiu. Nustatyta, kad dvaras pradėjo formuotis, kai Žygimantas Senasis 1508 m. privilegija suteikė dvarą Užpalių seniūnijoje Jonui Radvilai Barzdočiui (Jan Radziwiłł Brodaty). XVI–XIX a. dėl įvairių priežasčių (dvaro įkeitimo kreditoriams, jo stambinimo perleidžiant vienam paveldėtojui, vyriškosios linijos palikuonių neturėjimo, perleidimo giminėms, dvaro nusavinimo į valstybės išdą) Dusetų dvaras ėjo iš rankų į rankas. Paskutinė jo savininkė iki galutinio dvaro konfiskavimo (1847 m.) buvo Apolinarą Žabaitė-Pliaterienė (Apolinara z Żabów Platerowa). Nustatyta, kad istoriografijoje tėvoninio Dusetų dvaro savininkai neskiriami nuo šalia išsidėsčiusio leninio Padustėlio dvaro savininkų. Straipsnyje atskirai nagrinėjama šio dvaro istorija iki to laiko, kai Dusetų ir Padustėlio dvarus 1686 ir 1687 m. įsigijo Dinaburgo (Daugpilio) ir Livonijos seniūnas Jonas Andrius Pliateris (Jan Andrzej Plater), o jo vaikaitis XVIII a. 6-ajame deš. įrodė Pliaterių teisę į leninę valdą. Abi valdas XIX a. 5-ajame deš. perėmė Kauno gubernijos valstybės turtų rūmai, kurie iš dvaro suformavo Dusetų fermą ir atskirus ūkinius vienetus, kuriuos nuomojo įvairiems asmenims.

Esminiai žodžiai: *Dusetos, Padustėlis, tėvonija, lenas, privilegija, konfiskavimas.*

Abstract. The article reconstructs the change of owners and boundaries of the extinct Dusetai manor (now Zarasai district) over a long historical period. It was established that the manor began to take shape when Žygimantas Senasis (Sigismund the Old) in 1508 granted the privilege of a manor in Užpaliai borough to Jonas Radvila Barzdočius (Jan Radziwiłł Brodaty). During the 16th–19th centuries, due to various reasons (mortgage of the estate to creditors, its enlargement by transfer to one heir, lack of male-line descendants, transfer to relatives, expropriation of the estate to the state treasury), the Dusetai estate passed from hand to hand.

Its last owner before the final confiscation of the estate (in 1847) was Apolinara Žabaitė-Pliaterienė (Apolinara z Żabów Platerowa). It was established that in the historiography, the owners of the ancestral Dusetai manor are not distinguished from the owners of the nearby Lenian Padustalis manor. The article separately examines the history of this manor until the time when the Dusetai and Padustėlis manors were acquired in 1686 and 1687. Jan Andrzej Plater, the elder of Dinaburg (Daugpils) and Livonia, bought it, and his grandson in the 18th century on the 6th decade proved the right of the Pliater's to the Leni estate. Both estates were in the 19th century on the 5th decade was taken over by the Kaunas Governorate Chamber of State Wealth, which formed the Dusetai Farm and separate economic units from the manor, which they rented to various individuals.

Keywords: *Dusetos, Padustėlis, patrimony, Leni, privilege, confiscation.*

Įvadas

Vieno dvaro aprašymas būdingas lokaliniais¹, menotyriniams ar istoriniams tyrimams². Pasakojimas apie atskirus dvarus paremtas įvairių šaltinių informacija. Tai – dvaro paminėjimai, suteikimų ar transakcijų dokumentai, inventoriai, savininkų genealogija, jų biografijos, dvarų ansamblių, interjerų ir eksterjerų, meno kolekcijų, bibliotekų aprašymai, kasdienybė ir kiti dalykai, sukuriantys stambių ar vidutinių dvarų vaizdinį. Dvarų istorijos tematika intensyviai plėtojama kraštotyrininkų, muziejų, paveldosaugos ir kitoje veikloje. Jos atskleidimui būdingas faktų kaupimas, o skelbiama empirinė medžiaga neretai yra fragmentiška. Tyrėjai ne visada gali atkurti stambaus dvaro transformacijos ilgalaikį procesą, apimančią valdos suteikimą, jos ribų, savininkų ir infrastruktūros kaitą. Būtent ilgalaikio proceso rekonstrukciją paprastai veikia šaltinių stoka. Retesnę išimtį sudaro Vidmanto Jankausko tyrimas, skirtas Vilniaus vaivadijos Ukmergės pavietai, vėliau – Vilniaus gubernijos Ukmergės apskrityje (nuo 1843 m. Kauno gubernijos Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrityje)

¹ Pvz., didelė dalis lokaliųjų tyrimų skelbiama daugiatomėje serijoje „Lietuvos valsčiai“, kurią nuo 1998 m. leidžia „Versmės“ leidykla.

² JANONIENĖ, Rūta. Dūkšto dvaras ir jo gyventojai XIX a. – XX a. pirmosios pusės memuaruose. *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai*. Acta Academiae Artium Vilnensis, 2008, t. 47–48, p. 175–194; Eadem. Keli štrichai Meikštų dvaro istorijai. *Lietuvos dvarai: kultūros paveldo tyrinėjimai*. Acta Academiae Artium Vilnensis, 2009, t. 55, p. 219–231; ŠIRKAITĖ, Jolanta. Tytuvėnų dvaras. *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai*. Acta Academiae Artium Vilnensis, 2008, t. 47–48, p. 159–173; Eadem. *Karalinavo dvaras, jo gyventojai ir svečiai. Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos ir Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*. Sud. Basia Nikiforova [et al.]. Vilnius, 2014, p. 145–168; VASILIAUSKAS, Ernestas. Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija. Dvarų kultūra: erdvės, istorija, architektūros paveldas. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2020, t. 97, p. 254–301. Sunykusių dvarų aprašų pateikiama: *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. Sud. Rasa Butvilaitė. 1. Šilalės rajono savivaldybė; 2. Pagėgių savivaldybė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, 2014.

išsidėsčiusiam Aluotų dvarui ir Aluotėlių palivarkui, XVIII a. abi valdos tapo lietuviškos Broel-Pliaterių linijos nuosavybe³. Šiai giminei nuo XVII a. pabaigos taip pat priklausė toje pačioje administracinėje teritorijoje išsidėstęs Dusetų dvaras, kurio rašytinė istorija siekia XVI a. pradžią. XIX a. dvaras negrįžtamai sunyko. Apie Dusetų dvarą rašyta nedaug. Daugiausia žinių apie jį Zarasų kraštotyros muziejaus tinklapyje paskelbė Šarūnas Pošius, rengęs bakalauro studijų baigiamąjį darbą, kuriame naudojo archyvinę medžiagą, bet gilesnio tyrimo neatliko⁴. Dusetų dvaro istorijos fragmentų mokslo populiarinimo knygoje apie Pliaterius mėgėjiškai, su daug netikslumų pateikė Jurgis Vanagas⁵. Rašantieji apie Dusetų dvarą nepastebėjo, kad ilgą laiką tuo pačiu pavadinimu egzistavo du dvarai: tėvoninė Dusetų ir leninė Padustėlio valdos. Dėl šios aplinkybės į negausias žinias apie dvarą įsivėlė klaidų.

Šio straipsnio tikslas – rekonstruoti Dusetų dvaro istoriją nuo pirmojo paminėjimo 1508 m. iki jo sunykimo, parodyti jo sąsajas su Padustėlio dvaru, per savininkų kaitą atskleisti stambių dvarininkų nuosavybės susidarymo pobūdį, disponavimo nuosavybe transformaciją XVI–XIX a. Neketinama nagrinėti dvarų struktūros pokyčių, nors yra išlikę daug jų inventorių, įvairiomis progomis sudarytų XVII–XIX a.

Tyrimui pirmiausia panaudoti dokumentai iš išlikusio Dusetų dvaro archyvo, saugomo Lietuvos valstybės istorijos archyve, Pliaterių giminės fonde (f. 1276). Be to, naudoti šiame archyve saugomi Rusijos imperijos centrinių ir vietinių institucijų dokumentai iš Vilniaus jungtinių civilinio ir baudžiamojo teismo rūmų (f. 447), Vilniaus gubernijos valstybės turtų rūmų (f. 525) fondų, Kauno regioninio valstybės archyvo Kauno gubernijos valstybės turtų rūmų (f. I-62) fondo.

Dusetų tėvoninis dvaras ir jo savininkai (XVI a. pr. – XVII a. 9-asis deš.)

Valdos statusą paprastai apibrėždavo dovanojimo (suteikimo) privilegija. Apie Dusetų valdos suteikimą Jonui Radvilai Barzdočiui (Jan Radziwiłł Brodaty, 1474–1522), tuo metu valdovo maršalui (*marszałek hospodarski*), dar kitaip – žemės ir dvaro maršalo pavaduotojui ir Šlanimo tenuto laikytojui, yra išlikę du dokumentai⁶. Tai – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugoma Žygimanto Senojo 1508 m. privilegija šiai valdai, surašyta lotynų kalba. Pergamento tekstas nepilnas,

³ JANKAUSKAS, Vidmantas. Istorinės ir geografinės metamorfozės: dvaras–valsčius–miestelis–kaimas (Aluotų atvejis). *Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai*. Acta Academiae Artium Vilmensis, 2008, t. 47–48, p. 133–143.

⁴ POŠIUS, Šarūnas. *Dusetų parapijos istorija*. 2017. Prieiga per internetą: <http://www.buga.zarasumuziejus.lt/dusetu-krastotyra/dusetu-parapijos-istorija/> [žiūrėta 2021-06-11].

⁵ VANAGAS, Jurgis. *Pliateriai. Asmenybės, veikla, paminklai*. Vilnius, 2021, p. 130–135.

⁶ *Urządniczy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Opracowali Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba. Kórnik, 1994, s. 72, 86.

nuplyšusi kairioji lapo pusė⁷. Kitas dokumentas – tos pačios privilegijos vertimas į lenkų kalbą, saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve⁸. Palyginus išlikusį pergamento aprašymą (jo pusė teksto taip pat yra nuplyšę) ir visą privilegijos vertimo aprašymą galima teigti, kad abu dokumentus tais pačiais žodžiais ir tuo pačiu braižu aprašė tas pats asmuo, tvarkęs Dusetų dvaro archyvą XVIII ar XIX a. Vertimo aprašyme teigiama, kad tai: „Kopija karaliaus Žygimanto pirmojo privilegijos, kuria dvaro maršalui Jonui Mikolajaičiui Radvilai amžinąja paveldėjimo teise suteikiama Dusetų valda, esanti Livonijos pasienyje Užpalių seniūnijoje. Datuota 1508 m. penktadienį po šv. Pranciškaus (spalio 9 d.?) Smolenske, o 1753 m. spalio 5 d. įrašyta į Ukmergės pavieta pilies teismo knyga.“ Be to, nurodoma, kad dokumentas saugomas pirmajame fascikule (aktų ryšulys), A raidė, Nr. 1⁹. Tad galima prielaida, kad privilegijos originalas dar XVIII a. viduryje gulėjo Dusetų dvaro archyve.

Dusetų valda atiteko Jonui Radvilai drauge su Sartų ežeru, upėmis, miškais, kitais priklausiniais, tarnybiniais žmonėmis ir priklausomais valstiečiais. Savininkas turėjo teisę į bebrynus, galėjo žvejoti, medžioti žvėris ir paukščius, taip pat laisvai disponuoti valda – ją perleisti kitam asmeniui, parduoti, įkeisti ar kitaip su ja pasielgti. Privilegijoje pabrėžta, kad dovanojimas skirtas už Radvilos ir jo protėvių nuopelnus valstybei, bet nepasakyta, kokius. Galbūt ją gavo už vadovavimą Klecko mūšiui (1506 m.), kuriame LDK kariuomenė sutriuškino totorius, arba už derybas su Maskvos Kunigaikštyste¹⁰.

Išlikusi ir vadinamojo Dusetų bažnyčios fundacijos akto kopija. Ji skelbia, kad LDK didysis maršalas, Drohičino seniūnas ir Slanimo tenutorius Jonas Radvila savo teisėtoje valdoje Dusetų mieste visiems ir kiekvienam ilgam atminimui aprūpina parapijos bažnyčią, kurią jis įsteigė Švč. Trejybės, Švč. P. Marijos Snieginės ir Šv. Kryžiaus, dešimties tūkstančių karių ir daugybės kitų šventųjų garbei (*in honorem SSSme Trinitatis et in dividuae unitatis, Sancta Maria Nivis, Sancta Crucis decem milia militum aliorum plurimorum Sanctorum*). Šiame akte užsiminta, kad tai Radvilos seniau pastatyta ir atnaujinta bažnyčia (*per nos olim constructam [a]edificatam et de novo erectam*). Minėtas dokumentas iš tikrųjų yra ne fundacijos, bet klebonijos ir pirmojo klebono Adomo aprūpinimo aktas (*dotare ejusque plebanatus primum plebanum et possessorem honorabilem Adamum*). Valdos savininkas užrašė klebonijai dvi dykras – *Milkoszczyzną* ir *Gowionszczyzną*, išsidėsčiusias tarp Meletinės upės ir Balnio ežero, taip pat namą klebonui ir vienuolika vyrų (Bernardą Kudovičių, Vyda Joną Vodovičių, Martyną Budevičių, Narkeiką Vakovičių, Motiejų Rakovičių, Namiorašičių Všaduką, Meilų Kutovičių, Domą Biharevičių, Andrių Lukaševičių, Šibčiką Kutovičių, Jonelį

⁷ 1508 10 06. Smolenskas. Pergamentų rinkinys B. 1. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1, b. 100, l. 1–1v.

⁸ Материалы (копия привилегии короля, долговая запись, акты купли продажи, ввода во владение, акт разграничения и др.) о переходе имения Дусяты от Ежи Радзивилла во владение Рудоминов (имеется духовное завещание Рудомины Мацей). Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1276, ap. 1, b. 77, l. 2–2v.

⁹ Ibid., l. 3.

¹⁰ KOTLUBAJUS, Edvardas. *Radvilos. Nesvyžiaus galerijos portretai*. Vilnius, 1995, p. 156.

Ptanovičių) drauge su broliais, pusbroliais ir sūnumis, o dvyliktuoju užrašė bevaikį Goythusą su šešiais paaugliais, su šių žmonių dirbamais laukais, sodais, miškais, gojais ir šienaujamosiomis pievomis, upėmis, upeliais ir ganyklomis. Dar davė bažnyčios dešinėje plytinčią pievą keturiems šieno vežimams, sodą prie mokyklos ir tvenkinio, dvi karčemas, aplink bažnyčią ir šventorių (ar kapines – *cemeterium, coementerium?*) esantį sodą ir pievą vienam šieno vežimui, taip pat skyrė vietą vikaro nameliui. Be to, davė nedidelį sodą mieste, mišką už miesto šalia ežero ir dar du tvenkinius. Akte aprašyta, kas sudaro klebonijai skirtą dešimtinę natūra, dvaras taip pat išpareigojo keturis kartus per metus – Kalėdas, Velykas, Sekmines ir Žolinę – skirti po tris žvakes: dvi uždegti didžiajame altoriuje ir vieną prie dieviškojo Kristaus kūno¹¹.

Bažnyčios ir parapijos istoriją parašęs Dusetų klebonas Petras Strelčiūnas, matyt, rėmėsi šiuo aktu, tik nežinoma, ar tai buvo originalas, ar kopija. Jis teigė, kad klebonijai skirtose dykrose buvusios ir žydų kapinės, už kurias kahalas mokėjo klebonui duoklę¹², tačiau analizuojamoje akto kopijoje šios informacijos nėra. Taip pat abejotinas autoriaus teiginys, kad klebonijai užrašyti dvylika vyrų su vyriškąja šeimos puse buvo amatininkai¹³. Veikiau akte kalbama apie valstiečių tarnybas.

Akto kopijoje pažymėta, kad jis datuotas Vilniuje 1530 m. sausio 13 d., penktadienį (*Anno Domini millesimo quingentesimo trigesimo die vero veneris terdecima mensus januari*)¹⁴. Šią datą P. Strelčiūnas nurodo kaip bažnyčios ir parapijos steigimo laiką. Tačiau tokiu atveju tuo metu Dusetų savininku negalėjęs būti akte minimas Jonas Radvila Barzdočius, miręs 1522 m. Kad klebonijai turta paskyrė būtent jis, rodo akte įrašyta jo pareigybė, kurios nei tada, nei vėliau nėjo jo sūnus Jonas, tuo metu buvęs keturiolikmetis paauglys¹⁵. Galima prielaida, kad kopijuotojas suklydo nurašydamas datą. Juolab akto kopijos aprašyme pažymėta, kad tai 1520 m. sausio 13 d. dokumentas, tik kol kas neįmanoma nustatyti, kuo remiantis buvo padarytas šis įrašas. Pastarąją datą nurodo ir neįvardytas asmuo, XVIII a. viduryje rinkęs Dusetų nuosavybę įrodančius dokumentus¹⁶. Ta pati 1520 m. data įrašyta valdos teisinį statusą pagrindžiančių dokumentų sąrašė ir pažymėta, kad tai klebonijos fundacijos aktas¹⁷. Pažymėta, kad abiem atvejais disponuota akto originalu.

Dusetų archyve nėra dokumentų, rodančių valdos perėjimą Jono Radvilos Barzdočiaus palikuoniams. Radvilos, matyt, sėkmingai valdė ją 67 metus, iki to laiko, kai

¹¹ Материалы (фундушевый акт Дусятского костела 1520 г., ревизские сказки, рекрутские и налоговые квитанции по Дусятской плербании и имению Антоколь, 1811–1843, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 263, l. 112, 112v.

¹² Kan. STRELČIŪNAS. *Dusetų bažnyčios ir parapijos istorija nuo 1530 iki 1930 metų*. Marijampolė, 1931, p. 18.

¹³ Ibid.

¹⁴ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 263, l. 113.

¹⁵ KOTLUBAJUS, Edvardas. Op. cit., p. 159.

¹⁶ Материалы (привилегия короля, вызовы в суд, ассекурационная запись, записка с изложением дела и прочее) по делу Плятеров Ядвиги, Яна Людвиг и Эмеренции с Миклашевичем Юзефом о незаконном получении последним привилегии на право владения ленным именем Дусяты. 1752–1756 и б. д., LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 91, l. 31.

¹⁷ Ibid., b. 77, l. 94.

LDK žemės maršalo Mikalojaus Radvilos Juodojo (Mikołaj Radziwiłł Czarny, 1515–1565) sūnūs pasidalijo palikimą ir Dusetos atiteko Jurgiui Radvilai (Jerzy Radziwiłł, 1556–1600). Aštuoniolikmetis jaunuolis 1574 m. buvo paskirtas Vilniaus vyskupo koadjutoriumi, o kitamet išvyko studijuoti į Romą. Jaunesnįjį brolių globojęs Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka, 1549–1616) disponavo ir jo turtu. Brolio poreikiams tenkinti jis 1575 m. balandžio 24 d. iš Motiejaus Andriejaitis Rudaminos (Maciej Jendrzewicz Rudomina) pasiskolino keturis tūkstančius kėpų lietuviškų grašių ir įkeitė jam Dusetas bei Kriaunas, tiksliau – du šio dvaro kaimus – Lukštinius ir Paveisejus¹⁸. Išlikęs 1582 m. kovo 2 d. Rygoje išduotas skolos raštas, kuriuo Vilniaus vyskupas, Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikštis Jurgis Radvila pareiškia, kad „iš savo bičiulio“ Motiejaus Rudaminos pasiskolino 800 kėpų lietuviškų grašių, arba du tūkstančius lenkiškų auksinų, juos pasižada grąžinti drauge su „pagrindine suma“, garantuota Dusetų dvaru, tuo tarpu kreditorius įpareigojamas pats valdyti dvarą, niekam jo neperleisti ir nenuomoti¹⁹.

Jurgis Radvila nerezidavo Dusetų valdoje, mirus Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui (Walerian Protasiewicz, ~ 1504–1579) perėmė jo pareigas, gyveno Vilniuje, dažnai vyko į Romą. 1584 m. vasario 10 d. Livonijos valdytojas, Vilniaus vyskupas ir kardinolas Jurgis Radvila prisiėmė Mikalojaus Kristupo vardu jo poreikiams paimtą skolą, vasario 22 d. Vilniaus pavieto pilies teismo knygoje buvo įrašytas skolos perėmimo aktas, kuriame aptartos ir jos grąžinimo sąlygos. Jis rodo, kad Motiejus Rudamina jam įkeistose Dusetose, Lukštiniuose ir Paveisejuose galėjo tvarkytis kaip visateisis savininkas – naudotis dvaro pajamomis, mokėti privalomus mokesčius, teisti priklausomus žmones, užtikrinti žemininkų ir smulkiųjų bajorų karinę tarnybą ir pan., tik turėjo padengti nuostolius, jei tokių atsirastų, kai Jurgis Radvila atsiskaitys už skolas. Buvo sutartas skolos grąžinimo terminas, o jei skolininkas jo nesilaikytų, Rudamina galėjo dar trejus metus laisvai disponuoti dvaru. Surašytos ir kitos teisinės sąlygos²⁰. Tačiau nepraėjus nė pusei metų Rygoje rezidavusiam J. Radvilai prireikė grynųjų pinigų. Tai rodo 1584 m. liepos 10 d. skolos raštas, duotas tam pačiam Motiejui Rudaminai, kad Vilniaus vyskupas vėl iš jo pasiskolino 800 kėpų lietuviškų grašių, garantuodamas jų grąžinimą tuo pačiu Dusetų dvaru²¹.

Nuolatinis vyskupo kreditorius Motiejus Rudamina, parūpindavęs jam grynųjų, be abejo, buvo pasiturintis. Kiek anksčiau jis turėjo finansinių bei turtinių reikalų ir su Mikalojumi Kristupu Radvila Našlaitėliu²². Negausūs šaltiniai rodo, kad Motiejus Rudamina buvo pirklys ir Vilniaus burmistras, mieste jam priklausė mūrinis namas.

¹⁸ Ibid., l. 4, 10, 94.

¹⁹ Ibid., l. 6–7.

²⁰ Ibid., l. 10–11v.

²¹ Ibid., l. 15.

²² Motiejus Rudamina gavo Žygimanto Augusto privilegiją valdyti Uteną, o 1577 m. kovo 1 d. šią valdą perleido Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui už 8000 kėpų lietuviškų grašių. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Bajorijos archyvų gaisrai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Lituanistica*, 2007, t. 69, Nr. 1, p. 23.

Čia, в каменицы пана Матея Рудомини в rynku лежаче, turėjo būti gražinta kardinolo skola dalyvaujant vazniui²³.

Jurgis Radvila skolos negražino, bet 1585 m. sausio 14 d. pardavė Motiejui Rudaminai Dusetų dvarą už 14 tūkst. kėpų lietuviškų grašių, kurie ir buvo čia pat sumokėti, liudininkų akivaizdoje kardinolas pasirašė pardavimo raštą, tradiciškai išsižadėjo teisių į valdą ir pasižadėjo, jeigu koku nors būdu bandys ją susigražinti, atsakyti pagal galiojančią teisę. Motiejui Rudaminai tuoj pat turėjo pereiti visas dvaras, išskyrus Padusetės (Padustėlio) kaimą, kuris iki gyvos galvos buvo užrašytas tarnybiniam žmogui Teodorui Turčinui ir jo žmonai, bet jiems mirus kaimas turėjo pereiti Rudaminai²⁴. Tą pačią dieną kardinolas parašė Dusetų revizoriui ir kunigui, Breslaujos klebonui Jonui Riškovskiui (Jan Ryszkowski), kad šis įsakytų sudaryti valdos inventorių ir lieptų valstiečiams paklusti naujam savininkui²⁵. Liepą jis perleido Rudaminai ir koliautoriaus teisę Dusetų klebonijai²⁶. Nuo Motiejaus Rudaminos prasidėjo Rudaminų-Dusetiškių giminės linija, kartu su įsigytais Radvilų dvarais priėmusi ir jų Ragų (*Trąby*) herbą.

Tą pačią 1585 m. sausio 14 d. buvo išspręstas Kriaunų dvaro kaimais dengiamos Jurgio Radvilos skolos klausimas. Visą Kriaunų dvarą su Bagdonišio ir Michalovščinos palivarkais įsigijo Motiejaus Rudaminos sūnus, Breslaujos vaiksias Jonas Rudamina (Jan Rudomina), sumokėjęs 12 tūkst. kėpų lietuviškų grašių²⁷.

Vilniaus burmistro Motiejaus Rudaminos palikimas netrukus atiteko žmonai ir vaikams. Yra išlikęs 1664 m. spalio 14 d. į Vilniaus magistrato knygas įrašyto jo testamento, sudaryto 1586 m., penktadienį po Sekminių, nuorašas²⁸. Testatoriaus turtas buvo jo paties užgyventas, jis pabrėžė, kad nebuvo nieko paveldėjęs ar gavęs kokį žmonos turtą.

Pagal testatoriaus valią jo žmonai Dorotai iki gyvos galvos priklausė namas Vilniuje, Vokiečių gatvės kampe, „šalia vokiečių kirkės“, sodas, keturi šimtai kėpų grašių, brangenybės ir apranga. Dar įrašė sąlygą, kad jei sūnūs ar jų vaikai nesirūpins našlaujančia motina ir senele, privalės jai užrašyti tūkstantį kėpų, o jei sumanys pasiminti sodą – dar šimtą. Velionės dukros Onos, ištekėjusios už Scipiono ir gavusios nemenką pasogą, vaikams paliko seną medinį namą (*przy Wierszutowskiej kamienicy*), o dukrai Kotrynai, pirma ištekėjusiai už gydytojo Simono ir gavusiai didelę pasogą, o jam mirus, antrą kartą ištekėjusiai už Martyno Giedraičio (Marcin Giedroyć), paliko namą Vokiečių gatvėje, „už kampinio namo, skersgatvyje, šalia Benedikto Laškevičiaus namo ir priešais siuvėjo Donato namą“. Mūrinį namą „turguje“, kuriame gyveno pats testatorius, amžinąja teise įsigytas Dusetų valdas, Kamajų valda garantuotą pinigų sumą ir kitą turtą, taip pat testamente įvardytas skolas jis paliko sūnams

²³ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 77, l. 10v.

²⁴ Ibid., l. 21–23v, 26.

²⁵ Ibid., l. 31.

²⁶ Ibid., l. 94.

²⁷ Ibid., l. 33.

²⁸ Ibid., l. 43v–48.

Jonui, Laurynui ir Tomui Rudaminoms. Be to, Laurynas Rudamina turėjo atskirai gauti „vienuolika šimtų“, arba 1100 kâpų grašių.

Broliai Rudaminos pasidalijo Dusetų valdą 1587 m. gegužės 27 d., pirma pasitarę su Darsūniškio seniūnu, velionio tėvo broliu Jonu Andriejaitičiu Rudamina. Laurynas Rudamina pasiėmė Dusetų dvarą su priklausiniais, Vasaknų mišką, Avižių, Bileišių, Eivenių, *Horodiščės*, *Horonų*, Kavolių, *Mirkovščiznos* ir Žiegelio (dab. Pažiegė) kaimus, išsidėsčiusius į vakarus nuo Sartų ežero. Tomui Rudaminai atiteko Dusetų miestelis, du palivarkai: *dworzec Buchowski* vel *Buchowszyczna* vel *Butkowszczyzna* ir Jaskoniškės (*dworzec Jachowski*), Gipėnų, Vėliukuškių ir Zelvos kaimai, penki sklypai Salake ir, matyt, Tyliūniškė (*Telewicze pod potokiem*). Jono Rudaminos dalį sudarė Kriaunų apylinkės kaimai: Derviniai, Ilgeliai, Ivoniškės, Lukštiniai, Paveisėjai, Saliniai ir Zirnajai²⁹. Tačiau šios dalybos įvyko tik tam, kad Dusetų paveldėtojai galėtų įteisinti tarpusavio sandorį: gegužės 28 d. Jonas ir Tomas Rudaminos savo dalis pardavė broliui Laurynui, bet Tomas Rudamina pasiliko Lukštinius ir Paveisejus, seniau priklausčius Kriaunų dvarui³⁰.

1587 m. birželio 3 d. buvo nustatytos ribos tarp Jono ir Lauryno Rudaminų nuosavybės ir kaimyninių valdų. Šis aktas rodo XVI a. pabaigoje nustatytas Lauryno Rudaminos nuosavybės ribas. Dusetų dvaro ribos pradėtos matuoti nuo Dusetos upės (dab. Šventosios aukštupys nuo ištakų ir Antalieptės marių apsemto Dusetų ežero iki Sartų ežero) priešais Padustėlį persikėlus į kitą Dusetos krantą. Riboženkliais buvo gamtiniai objektai, be to, ribas žymėjo ženklais medžiuose ir akmenyse. Teritorijos aprašymas išsamus, minimi ežerai, upeliai, pelkės, miškai, vieškeliai ir takeliai, posūkiai, kauburiai, medžiai ir kiti atpažinimo ženklai. Vakarinę dvaro dalį sudarė teritorija iki Vasaknų miško ir ežero su Avyžių, Eivenių ir Kairionių kaimais, čia riba ėjo išilgai Indrajės upės, skyrusios Dusetų valdą nuo Užpalių valdos, iki Piliakalnio ir Bileišių kaimų, čia ribą žymėjo upelis, ištektantis iš Salinėlio ežero. Toliau riba ėjo išilgai Šventosios upės „prieš srovę“, iki Sartų ežero, tačiau jo nepriėjus reikėjo persikelti į kitą Šventosios upės pusę ten, kur buvo sala, giria, pelkė ir Tarnavos kaimas, dalis ribos ėjo per Južintų pelkę iki Zalūbiškio, o nuo jo riba ėjo miškais išilgai Vasynos upės iki Sartų ir į kitą ežero pusę iki Gipėnų. Nuo tos vietos riba ėjo į šiaurę išilgai ežero link Velikuškių, toliau per Zelvės ežerą link Bradėsių kaimo žemių, o nuo Zelvės ežero galo – per Salinius link Dervinių. Išsamiai aprašyta teritorija tarp Bradėsių, Salinių, Dervinių (kaimo žemė plytėjo iki Avinuostėlio upelio), Zirnajų ir Lukštinių, jos rytinė riba ėjo išilgai Kumpuolės upės iki Kumpuolio ežero, pažymėta gamtiniais riboženkliais. Nuo Dervinių vėl matuota link kauburio prie Duburės upelio, toliau link Zalvio ežero, per Rokėnų, Meletiškių kaimų ribas iki Zaduėjo ežero, nuo jo palei Čiaunos upelį iki Čiauno ežero, nuo ten per Pakėrių kaimo ribą reikėjo išvingiuoti pelkėmis iki Duburių – Dusetų vieškelio, kurį perėjus palei Vyko ir Vykelio ežerus prasidėjo Morkūnų kaimo ribos. Nuo Vykelio, padarius kampą, per šienaujamas pievas reikėjo pasiekti Salinio ežerą. Šioje vietoje yra aprašymas, leidžiantis apytiksliai

²⁹ Ibid., l. 54.

³⁰ Ibid., l. 58–64v.

lokalizuoti palivarką *Butkowszczyzna* (dab. Griovadvaris?): „Iš šio ežero išteka Salinio upelis, juo eiti palei srovę, paskiau yra kitas, Šatkų upelis, tada pasitraukti nuo šių upelių ir eiti išilgai vandens, o į kalną eiti kitu upeliu priešais srovę, čia prasideda *Butkowszcziznos* palivarkas, o tarp upelių esanti žemė driekėsi iki Padustėlio.“

Dvaro ribos vingiavo, į jas buvo įsiterpęs Dusetų klebonijos plotas. Tad matininkas pažymėjo, kad nuo upelio pasukama į priešingą pusę, pasiekiamą pelkė, nuo kurios reikėjo sukti į Dusetų vieškelį, jį perėjus nusigauti iki Didžiojo kauburio, skyrusio dvaro ir klebonijos valdas, o nuo jo, vadovaujantis aprašytais ženklais, per girią pasiekti Ilgio ežero galą. Nuo jo per pelkes, šienaujamas pievas ir mišką reikėjo pasiekti Meletinės upę. Kažkur čia, tarp Ilgio ir Meletinės, buvo Jaskoniškių palivarko arimai. Nuo Meletinės upės reikėjo grįžti iki Dusetų, pasiekti Maskvyčias, priklausančias Padustėliui, eiti link bažnyčios, tačiau jos nepriėjus, laikantis Padustėlio krypties, priėti Dusetos upę. Kitoje upės pusėje reikėjo pasiekti Puteikius, priklausiusius Užpalių seniūnijai, toliau dvaro ribos siekė Pažiegę, Bileišius, Kavolius. Atkarpoje tarp Puteikių ir Bileišių buvo neidentifikuotas *Horodiszczes* kaimas. Šioje Dusetos upės pusėje buvo dvaro šienaujamos pievos ir tik nedideliu šienaujamu plotu prie Vasaknų miško naudojosi tarnybinis žmogus Teodoras Turčin³¹.

Tolesnę Dusetų dvaro savininkų kaitą paaiškina Kasparo Niesieckio herbyno žinios apie Rudaminų-Dusetiškių genealogiją. Pagal ją, Dusetų dvaro savininkas, *niderpolski* seniūnas, husarų rotmistras Laurynas Rudamina 1602 m. žuvo mūšyje su švedais prie Fellino (Viljandis). Jo ir Filėjos iš Valavičių giminės sūnus, karaliaus dvariškis Stanislovas, anksti mirė, o dukra Ona ištekėjo už Stepono Paco³². 1603 m. gegužės 13 d. buvo sudarytas Dusetų dvaro ir *Buchowszczyznos* palivarko inventorių, mat Filėja Rudaminienė perdavė valdą globoti vyro broliui, Breslaujos vaiksiui Jonui Rudaminai, vadinasi, vienintelė tėvo nuosavybės paveldėtoja Ona Rudaminaitė tuo metu turėjo būti nepilnametė³³.

1644 m. kovo 11 d. LDK pakanclerio Stepono ir Onos Pacų sūnūs – Vilkaviškio seniūnas Kristupas Pacas ir Kryčavo seniūnas Mikalojus Pacas – pasidalijo tėvų palikimą, tarp jo ir motininį Dusetų dvarą. Dvaras atiteko jaunesniajam Mikalojui, kuris 1650 m. spalio 7 d. pardavė valdą LDK virtuvininkui Mikalojui Ginvilai-Piotrovskiui (Mikołaj Ginwiłł-Piotrowski) ir jo žmonai, kilusiai iš Volfų giminės. Nuo XVII a. vidurio iki 9-ojo dešimtmečio vidurio kelis kartus keitėsi dvaro savininkai. Sutuoktiniai Ginvilos-Piotrovskiai, matyt, neturėjo sūnų, galėjusių paveldėti dvarą. Dukra Petronėlė tapo vienuole³⁴, o 1669 m. spalio 15 d. Dusetų pardavimo sutartį sudarė Ginvilų-Piotrovskių dukra Kotryna ir jos antrasis vyras, Voiničiaus kaštelionas Stanislovas Leščicas-Skarševskis (Stanisław Leszczyc-Skarszewski). Dusetas įsigijo

³¹ Ibid., l. 73–76v.

³² *Herbarz polski Kaspara Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. Lipsk, 1841, t. 8, s. 184.

³³ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 77, l. 85–89v.

³⁴ Ji minima Andriaus Tyzenhauzo 1669 m. rugpjūčio 9 d. rašte, kuriuo jis patvirtina Dusetų dvaro įsigijimą. *Материалы по делу Тизенгаузена с Раецкими. Имени Дусяты Вилкомирского повета, 1669–1685*. LVIA, f. 447, ap. 22, b. 436, l. 2.

LDK valdovo medžioklininkas, Usviačos seniūnas Andrius Tyzenhauzas (Andrzej Tyzenhauz). Karalius Mykolas Kaributas Višnioveckis 1672 m. rugpjūčio 13 d. suteikė Dusetų miesteliui privilegiją rengti turgus ir mugės. Dusetų dvarą paveldėjo LDK kardininkas Jurgis Tyzenhauzas (Jerzy Tyzenhauz), o jam mirus 1685 m. rugpjūčio 10 d. valdą pasidalijo Vilniaus vaiksiai Jeronimas, Smolensko stalininkas Rainoldas ir Kuoknesės seniūnas Mykolas Tyzenhauzai (Hieronim, Rainold i Michał Tyzenhauzowie). Dusetų dvarą paveldėtojai tuoj pat pardavė Dinaburgo (Daugpilio) ir Livonijos seniūnui Jonui Andriui Pliateriui (Jan Andrzej Plater, ?–1696) dar prieš tai, kai palikimo dalybas patvirtino Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas. Mykolas ir Rainoldas Tyzenhauzai pardavimo sutartį pasirašė 1686 m. birželio 11 d., o Jeronimas Tyzenhauzas – tą pačių metų liepos 12 d.³⁵

Jonas Andrius Pliateris, matyt, neatsitiktinai įsigijo Dusetų dvarą. Anot grafų Broel-Pliaterių bajorystės išvadų rašto, 1832 m. išspausito Motiejaus Pšibilskio (Maciej Przybylski) litografijos įmonėje Vilniuje, jo tėvas, LDK majoras Gotardas Broel-Pliateris (Gothard Broel-Plater) davė pradžią lietuviškai giminės linijai. Karalius Vladislovas IV suteikė jam konfirmacinę privilegiją Indriki dvarui Livonijoje, su kuria Pliateriai ir susisiejo. Bet XVII a. viduryje iš Jurgio Czapskio (Jerzy Czapski) jis perėmė, matyt, įkeistą Aluotų dvarą Ukmergės paviete, o 1670 m. jo našlė Elžbieta iš Tyzenhauzų giminės (Elżbieta Tyzenhauzówna) iš Čapskių įsigijo Aluotas, Aluotėles ir Svėdasus. Tėvų palikimą po jos mirties turėjo pasidalinti sūnūs Jonas Andrius, Teofilis, Fabijonas ir Gotardas. Nors apie palikimo dalybas trūksta duomenų, žinoma, kad Teofilis ir Gotardas Pliateriai mirė bevaikiai, Fabijonas Pliateris (Fabian Plater), vedęs merginą iš Korfų giminės, turėjo anksti mirusį sūnų Joną Teofilį ir dukterį Jadvygą, paveldėjusią jo turtus ir antrą kartą ištekėjusią už pusbrolio Ferdinando Pliaterio (Ferdynand Plater), Dinaburgo seniūno Jono Andriaus Pliaterio sūnaus³⁶.

Jonas Andrius Pliateris vedė Mariją Grothus, jie turėjo daug palikuonių, tris dukras ir šešis sūnus: minėtąjį Ferdinandą, kuris mirė bevaikis, anksti mirusį Joną Andrių, Livonijos vaivadą Joną Liudviką, Aleksandrą, valdžiusį Antanašės dvarą Ukmergės paviete, anksti mirusį Karolį ir LDK pulkininką Fabijoną, vedusį merginą iš Puzinų giminės, su kuria turėjo keturias dukras ir du sūnus, Joną Liudviką bei Kristupą³⁷. Gausiai šeimai reikėjo dvarų, todėl Jonas Andrius Pliateris padidino savo valdas, nusi-pirkdamas netoli Aluotų esančias Dusetas. Ar dvaro pardavėjai buvo jo giminės iš motinos pusės, turėtų parodyti atskiri tyrimai, bet jau dabar galima daryti išvadą, kad Ukmergės pavieto dvarai, esantys arčiau Livonijos teritorijos, traukė stambių Livonijos pareigūnų dėmesį.

³⁵ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 77, l. 94v–95; *ibid.*, b. 91, l. 31v.

³⁶ Родословная рода графов из Броэль Плятеров, *ibid.*, b. 1, l. 4v–7v.

³⁷ *Ibid.*, l. 7–8.

Dusetų (Padusetės, Padustėlio) lenas ir jo savininkai (XVI a. pr. – XVIII a. 6-asis deš.)

Šalia tėvoninio Dusetų dvaro glaudėsi leninė valda, kuri laiką taip pat vadinta Dusetomis, vėliau šaltiniuose ji identifikuojama kaip Padustėlio dvaras su Vaskaučyznos (Vosiškių) palivarku³⁸. Leninė valdą karalius (suvereną) paprastai suteikdavo bajorui (tarnybiniam žmogui) už nuopelnus. Feodalinė leno teisė pripažino situaciją, kai nuosavybės teisę į tą pačią žemę vienu metu turėjo skirtingi asmenys, nebūdami bendrasavininkiais: vienas jų turėjo aukštesnę teisę, kitas – žemesnę tiesioginę teisę ir ja galėjo naudotis nepažeisdamas aukštesnio rango nuosavybės teisės. Jevgenijus Machovenko, naudodamas suskaidytos feodalinės žemės nuosavybės teisės koncepciją, šį fenomeną vadina subfeodalizavimo praktika. Jis teigia, kad leninė nuosavybė buvo susijusi su kokia nors pareiga ar prievole ir buvo suteikiama kaip paveldima nuosavybė³⁹. Padustėlio *vel* Dusetų atvejis rodo, kad ši leninė valda ilgą laiką valdovo suteikimu pereinavo įvairiems savininkams, o paveldėjimo teise naudojosi vyriausias vyriškos linijos palikuonis. Šios leninės valdos dokumentuota istorija prasideda nuo XVI a. vidurio.

Józefas Wolffas rašo, kad kunigaikštis Andriejus Druckis-Oziereckis (Andrzej Drucki-Ozierecki) ar Ožekis (Orzecki) 1546 m. iš valdovo gavo Dusetų dvarą, likusį po kunigaikščio Ivano Boriatinskio, matyt, sūnaus taip pat Ivano Boriatinskio, 1512 m. pasitraukusio iš Maskvos į Lietuvą⁴⁰. Iš tikrųjų Lietuvos Metrikos *Užrašymų knygoje* Nr. 30 įrašyta karaliaus Žygimanto Augusto 1546 m. rugsėjo 1 d. privilegija, Vilniaus vaivados Jono Glebovičiaus ir kitų Ponų tarybos narių prašymu suteikianti kunigaikščiui Andriejui, Ivano sūnui, Oziereckiui Dusetas (*дворецъ Дусеты*) Utenos paviete, o veikiau valsčiuje, kurį seniau laikė Ivanas Boriatinskis⁴¹. Dusetų dvaro archyve išlikęs tėvoninės ir leninės valdų perėjimus įrodančių dokumentų sąrašas bei lakoniška jų anotacija rodo, kad karalius Žygimantas Augustas leno teise suteikė Andriejui Oziereckiui, jo žmonai ir sūnams privilegiją Dusetoms 1551 m. lapkričio 16 d., bet tai galėjusi būti privilegijos patvirtinimo data. Šią valdą Andriejus Oziereckis 1553 m. gruodžio 20 d. užrašė iki gyvos galvos savo žmonai Hanai Vasiljevnei Skepevskai ir sūnams, kurių tada turėjo tris: Bogdanui, Mykolui ir Vasilijui. Wolffas mini ir anksti mirusį Ivaną. Paveldėjimo teisės neturėjo dukra Marija, ištekęjusi už Eustachijaus Tiškevičiaus (Eustachy Tyszkiewicz). Yra žinoma, kad Hana (Ona) Ozierecka tvarkėsi dvare dar 1563 m., kai atsisakė administratoriaus

³⁸ Dalis vietovardžių identifiukuota remiantis leidiniu Dusetų kaimų palikimas. *Paveldo esmėtyros vadovas, gairės kraštotyros pėdsekiam ir atmintinė keliautojams*. Sumanytojas, sudarytojas ir redaktorius Rytis Pivoriūnas. Utena, 2020.

³⁹ MACHOVENKO, Jevgenij. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 30, 32, 33.

⁴⁰ WOLFF, Józef. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa: drukiem J. Filipowicza, 1895, s. 8, 9, 360, 361.

⁴¹ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (1480–1546)*. Кніга запісаў № 30. Падрыхтоваў В. С. Мянжынскі. Мінск: Беларуская навука, 2008, с. 167.

Jono Voicechovičiaus (Jan Wojciechowicz) paslaugų. 1568 m. minimas tik Bogdanas Oziereckis, rūpinęsis Polocke gauti dingusios privilegijos Dusetoms kopiją. XVII a. pradžioje mirus Vasilijui Oziereckiui, šeimos vyriškoji linija nutrūko, todėl leninė valda vėl tapo vakuojanti⁴².

Karalius Zigmantas Vaza 1607 m. birželio 15 d. suteikė vakuojančią leninę valdą karališkajam sekretoriui Jonui Šveikovskiui (Švykovskiui) (Jan Szwykowski). Šis išnuomojo Vaskaučyznos (Vosiškių) palivarką kitam asmeniui, taip pažeisdamas leno ar kitokią teisę. Tuo pasinaudojo karališkasis sekretorius Jokūbas Ogrodzinskis (Jakub Ogrodziński), išsirūpindamas karaliaus privilegiją dvarui ir palivarkui, kurią gavo 1630 m. kovo 12 d. Reliacinis teismas 1634 m. liepos 29 d. panaikino Jono Šveikovskio privilegiją leninei valdai, tačiau tų pačių metų rugsėjo 7 d. Pinsko pilies teisme Jokūbas Ogrodzinskis perleido teisę į leninę valdą tam pačiam Jonui Šveikovskiui, o šis rugsėjo 20 d. ją perleido sūnui Tobijui. 1647 m. Padustėlis ir Vaskaučyznos (Vosiškių) palivarkas atiteko Tobijaus Šveikovskio našlei Reginai iš Bychovcų giminės, o 1653 m. ji įvardijama kaip šios valdos nuomininkė. Nuo tada valda „anoje Dusetos upės pusėje“ laikyta nuomojama, matyt, iki suaugęs Tobijaus ir Reginos Šveikovskių sūnus ir galės perimti valdą, o Padustėlį ir Vaskaučyzną (Vosiškes) liautasi vadinti Dusetomis⁴³.

Neaiški situacija (nors vis dar paisyta vyriausiojo sūnaus paveldėjimo principo) susiklostė 1670 m., kai nepalikdamas palikuonių mirė Tobijaus ir Reginos Šveikovskių sūnus Jonas. Tų pačių metų rugsėjo 27 d. našlė pranešė Vitebsko pastalininkui Jonui Šveikovskiui, kad jos vienturtis yra miręs, ir šis iš karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio tuoj pat gauna privilegiją Padustėliui ir Vaskaučyznai (Vosiškėms) drauge su žmona, kilusia iš Ginvilų-Piotrovskių giminės. 1671 m. sausio 28 d. Regina Šveikovska išsižada savo teisių į valdą⁴⁴.

Dusetų archyvo dokumentai neatsako į klausimą, kaip leninėje valdoje tvarkėsi Jonas Šveikovskis ir kas jam nutiko. Minėtame savininkų perėjimą įrodančių dokumentų sąrašė pažymėta, kad 1679 m. sausio 28 d. buvo priimtas seimo teismo sprendimas leninį Padustėlį ir Onušio seniūniją atiduoti valdyti iki gyvos galvos „poniai Šveikovskai“, vėliau valdos turėjo pereiti jos sūnams Samuelui ir Steponui. Tokį sprendimą seimo teismas turėjo priimti Jonui Šveikovskiui gyvam esant, o teismo procesas buvo, matyt, susijęs su jo užsitraukta nešlove, *sub pana personalis infamia*. Šiaip ar taip, „ponia Šveikovska“ tapo leninės valdos savininke, o jai mirus sūnūs Samuelis Kazimieras ir Steponas Šveikovskiai 1687 m. vasario 2 d. gavo leidimą pasidalinti Padustėlį ir Onušio seniūniją. Dalybos įvyko balandžio 23 d., o liepos 19 d. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas jas patvirtino⁴⁵.

Taigi galima daryti išvadą, kad, nepaisant teisinių komplikacijų, leninę Padustėlio *vel* Dusetų valdą veik 80 metų savo rankose laikė sunkiai identifikuojami

⁴² LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 91, l. 27–27v, 33; WOLFF, Józef. Op. cit., p. 360–362.

⁴³ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 91, l. 27v–28, 33–33v.

⁴⁴ Ibid., l. 33v.

⁴⁵ Ibid., l. 33v–34.

Šveikovskiai. Mat šios giminės genealogija turi nemenkų spragų. Kasperas Niesieckis, naudojęs Alberto Vijūko-Kojalavičiaus herbyną, Ogonų (Ogończyk) herbo Šveikovskių (Švykovskių) giminės pradžia veda nuo Mikalojaus Šveikovskio (Mikołaj Szejkowski), turėjusio sūnų Haličo pataurininkį Lenartą, o šis turėjo sūnus Joną, Stanislovą ir Kasparą, apsigyvenusį Lietuvoje ir vedusį merginą iš Fronckevičių giminės (Frąckiewiczówna). Jiems gimė sūnūs Jonas, Danielis (ar Dovydas) ir Kasparas. Kasparas Niesieckis rašo, kad visi broliai dalyvavo kautynėse prie Ulos (1564 m.), kur kažkuris jų nukovė Maskvos kariuomenės vadą Ivaną Šuisškį (kariuomenei iš tikrųjų vadovavo Piotras Šuiskis). Jonui Šveikovskiui, kuris ir galėjęs tapti pirmuoju leninės valdos savininku (jis vargiai identifikuotinas su kautynių prie Ulos dalyviu) gimė sūnūs Stanislovas ir Tobijas. 1613 m. šis Jonas Šveikovskis minimas kaip karališkasis sekretorius. Herbyne dar paminėtas nežinomo vardo Šveikovskis, LDK pastalininkis, vedęs Sofiją Piotrovską (Zofia Piotrowska), seserį tos, kuri pirma buvo ištekėjusi už Seredžiaus vaivados Vežbovskio (Wierzbowski), o antrą kartą – už Voiničiaus kašteliono Skarševskio. Pastalininkis turėjo tris sūnus – Smolensko kanauninką Samuelį, kitas buvo Onušio seniūnas, trečias – teisėjas, o dukra Sofija ištekėjo už Veliunos pastalininkio Gomolinskio. Nesusiję giminystės ryšiais su jokiais asmenimis minimi Naugarduko pavieto vėliavininkas Samuelis, deleguotas į 1696 m. konvokacinį seimą, ir jo brolis Vilniaus pavieto pilies teismo teisėjas bei Onušio seniūnas Steponas Mikalojus⁴⁶.

Agnė Railaitė, rašydama apie Šveikovskių genealoginę savimone, rėmėsi Kazimierz Bemo tyrimais, suteikusiais naujų žinių apie Šveikovskių genealogiją, taip pat šios giminės genealoginiu medžiu, kurį tyrėja datuoja XVIII a. pirmuoju ketvirčiu. Bet šie tyrimai neužpildė Šveikovskių genealogijos spragų. Giminės genealoginis medis, kaip ir Kasparo Niesieckio herbynas, ją pradeda nuo Vitebsko pakamario Kasparo Šveikovskio, vedusio Mariną Fronckevič, o Jonas, Dovydas ir Kasparas įvardijami kaip jų sūnūs⁴⁷. Šio medžio sudarytojas turėjo priklausyti Kasparo II linijos aplinkai, mat genealoginiame medyje apie ją pateikta daugiausia informacijos, aprašytos penkios kartos, be to, parodytos vyriškoji ir moteriškoji linijos. Tuo tarpu sudarytojas mažiausiai žinių turėjo apie Jono Šveikovskio, kuris parodytas kaip vyriausias Kasparo I sūnus, liniją. Genealoginiame medyje įrašyti jo dukra Jadvyga, ištekėjusi už Ottenhauzo, nežinomo vardo sūnus, priėmęs katalikų dvasininko šventinimus, ir Vilniaus teisėjas Samuelis, palikęs sūnų, taip pat teisėją. Agnė Railaitė, remdamasi Kazimierz Bemo tyrimu, pastebėjo, kad Jono Ottenhauzo žmona Jadvyga mirė 1725 m., tad negalėjo priklausyti trečiajai Šveikovskių kartai, kaip parodyta genealoginiame medyje. Jono Šveikovskio linijos nuoseklumo neatskleidžia ir Bemo sudaryta Šveikovskių genealogija, apimanti tik Kasparo II Šveikovskio liniją⁴⁸.

⁴⁶ Herbarz polski Kaspara Niesieckiego S. J., t. 8, s. 637–638.

⁴⁷ RAILAITĖ, Agnė. *Šveikauškų genealoginė savimone. Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius, 2012, t. 4, p. 189, 194.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 189, 192, 194; Apie Šveikovskių giminę ir jos ryšį su Radvilomis taip pat žr.: BIMBIRYTĖ-MACKEVIČIENĖ, Aistė. Arnionių dvaro koplyčių pėdsakais. *Menotyra*, 2017, t. 24, Nr. 1, p. 37–54.

Taigi tirtos Šveikovskių genealogijos versijos iki galo neatskleidžia Jono Šveikovskio, po Tobijaus ir Reginos Šveikovskių sūnaus Jono mirties gavusio privilegiją Dusetoms *vel* Padustėliui, tapatybės. Galima daryti prielaidą, kad jis priklausė Tobijaus Šveikovskio brolio Stanislovo linijai, kurios nerodo nė viena minėta genealogija, galbūt, buvo Tobijaus sūnėnas, tad leninė valda atiteko vyriausiam šeimos nariui.

Kaip minėta, 1687 m. vasario 2 d. broliai Steponas ir Samuelis Kazimieras Šveikovskiai pasidalijo motinos palikimą. Padustėlis ir Vaskaučyzna (Vosiškės) atiteko Samueliui Kazimierui Šveikovskiui, o kovo 15 d. jis gavo Jono III Sobieskio leidimą perleisti valdą Dinaburgo (Daugpilio) ir Livonijos seniūnui Jonui Andriui Pliateriui, 1686 m. viduryje iš Tyzenhauzų perėmusiam Dusetas⁴⁹. Tokiu būdu tėvoninė ir leninė valdos atiteko vienam savininkui.

Padustėlio ir Vaskaučyznos (Vosiškių) leninis statusas savaime neišnyko, bet buvo akivaizdu, kad jo ne itin paisė nei valdantieji, nei besikeičiantys savininkai. Apie valdos leninį statusą prisiminta praėjus daugiau kaip pusei amžiaus. Lenkijos karalius Augustas III 1752 m. spalio 23 d. Gardine suteikė privilegiją Dusetų (sic!) ir Vaskaučyznos (Vosiškių) valdai Ukmergės paviete karališkajam sekretoriui ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metrikantui Juzefui Miklaševičiui (Józef Mikłaszewicz) už jo pavyzdinčiai atliekamas pareigas. Privilegijoje pažymėta, kad valda Juzefui Miklaševičiui pereina po paskutinio jos teisėto savininko (*post fata ultimi legitimi possessoris*) Jono Šveikovskio mirties, kad apdovanotasis ir jo vyriškos linijos palikuonys nemokės jokių mokesčių išdui, tik už žemę bus atliekama karinė tarnyba. Taip pat pabrėžta, kad Juzefas Miklaševičius turės pats atsiimti valdą iš neteisėtų dabartinių savininkų. Metrikantas tuo metu dirbo Varšuvoje, todėl leną ir valdų inventorius nuvykęs į vietą turėjo priimti jo brolis Vendeno (Cėsysis) taurininkas Antanas Miklaševičius (Antoni Mikłaszewicz)⁵⁰.

Tuo metu leninis Padustėlio dvaras su palivarkais, taip pat tėvoninės Dusetos su palivarkais priklausė Jono Andriaus Pliaterio vaikaičiui, jo sūnaus, LDK kariuomenės pulkininko Fabijono sūnui, Gegabrastos, Jotkonių ir Subačiaus seniūnui Jonui Liudvikui (?–1764), vedusiam dėdės Aleksandro Pliaterio dukterį Emerencijoną, kuri jam atnešė pasogos Aluotų ir kitas valdas. Emerencijoną išauklėjo ir savo turto paveldėtoja paskyrė Ferdinando Pliaterio žmona Jadvyga Pliaterienė, neturėjusi palikuonių⁵¹.

Šis leninio Padustėlio suteikimas reiškė, kad Pliateriai valdė dvarą neteisėtai, o tai turėjęs būti smūgis šeimos prestižui. Galima daryti prielaidą, kad Jonas Liudvikas Pliateris ėmėsi veiksmų išsaugoti valdą ir gerą šeimos vardą, nes jau 1752 m. gruodžio 9 d. LDK kancleris kunigaikštis Mykolas Friderikas Čartoriskis (Michał Fryderyk Czartoryski) pranešė LDK iždininkui Jonui Jurgiui Detlofui Flemingui (Jan Jerzy Detlof Fleming) apie karaliaus leidimą Juzefui Miklaševičiui perleisti Jonui Liudvikui Pliateriui teisę į lenines Dusetų valdas ir Vaskaučyzną (Vosiškes)⁵².

⁴⁹ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 91, l. 34.

⁵⁰ Ibid., l. 1–1v, 3.

⁵¹ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 1, l. 9v.

⁵² Ibid., b. 91, l. 13.

Praktikoje tai reiškė, kad *volens nolens* Juzefas Miklaševičius buvo priverstas atsisakyti privilegijos, bet tikėjosi už ją finansinės kompensacijos. Tačiau kilo teisinis klausimas, kaip atskirti leno ir tėvonijos ribas. Nepaisant to, kad kiekvieną valdų perėjimą įprastai lydėdavo inventorių sudarymas, ne visi jų išliko, be to, ir išlikę nebuvo patikimi. Metrikantas veikė labai operatyviai. Jo laiškas Jonui Liudvikui Pliateriui, kuriuo pranešė siunčiantis grafui surinktus dokumentus, liečiančius Dusetas, jo manymu, visada sudariusias leną, datuotas 1753 m. sausio 10 d. Be to, adresantas siūlė tarpusavyje susitarti taip, kaip rekomendavo aukšti pareigūnai, kancleris ir pakancleris⁵³. „Kombinacija“ Pliaterio akivaizdžiai netenkino, nes jau sausio 20 d. Juzefas Miklaševskis Ukmergės pilies teismui įteikė ieškinį dėl Dusetų, Padustėlio ir Vaskaučyznos (Vosiškių) statuso, siekdamas įrodyti, kad šios valdos jam suteiktos karališkąja privilegija, o atsakovai Jadvyga, Emerencijona ir Jonas Liudvikas Pliateriai neteisėtai skelbiasi jų tėvoniniais savininkais. Savo ruožtu Pliateriai iškėlė bylą Juzefui Miklaševičiui Varšuvoje posėdžiaujančiame Rūmų (asesorių) teisme dėl metrikanto pretenzijų nepagrįstumo. Kvietimą į Rūmų teismą Juzefuas Miklaševičius gavo 1754 m. rugpjūčio 16 d. Jam buvo liepta atvykti asmeniškai ir paaiškinti, kodėl jis nepagrįstai pretenduoja į visą Pliaterių valdą, Dusetas bei Padustėlį, nors valdų statusas ir jų perėjimas yra dokumentuotas⁵⁴. Šalių bylinėjimasis baigėsi tuo, kad 1756 m. spalio 18 d. Juzefas Miklaševičius pasirašė garantinį raštą (*list asekuracyjny*), kuriuo pripažino, kad Dusetų valdos yra tėvoninės ir teisėtai priklauso Pliateriams, kad Padustėlis su palivarku iš tikrųjų jiems atiteko kaip leninė valda Dusetos, bet nuo Jono III Sobieskio laikų yra žinoma Padustėlio pavadinimu. Taip pat sutiko atsisakyti pretenzijų į valdas, priimti piniginę kompensaciją už patirtas bylinėjimosi išlaidas ir bylą dėl jų nutraukti⁵⁵. Tokiu būdu Jono Liudviko Pliaterio valdų sudėtis liko nepakitusi.

Dusetų dvaro likimas XIX a.

Jono Liudviko Pliaterio palikimą pasidalijo sūnūs Juzefas, Jonas, Tadas ir Liudvikas, dukra Karolina ištekėjo už Raseinių žemės teismo teisėjo Felicijono Karpio (Felicjan Karp) ir gavo pasogą. Taip susiklostė, kad Dusetų miestelis ir dvaras, Anapolis, Kraštai, Padustėlis, Šarkiškės ir Vosiškės, taip pat Aluotos ir Aluotėlės, Jotkonių seniūnija, o po brolio Juzefo mirties – ir Subačiaus seniūnija atiteko Jonui Pliateriui (1759–1789), vedusiam Oną iš Valavičių giminės (Anna Wołłowiczówna, ?–1806)⁵⁶. Dvarus paveldėjo jų sūnūs Adomas (1788–1815) ir Kazimieras (1779–1819) Pliateriai. 1807 m. įvyko palikimo dalybos, Dusetų dvaras su palivarkais atiteko Kazimierui,

⁵³ Ibid., l. 15–16.

⁵⁴ Ibid., l. 21–24v.

⁵⁵ Ibid., l. 25–25 v.

⁵⁶ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 1, l. 13v.

Aluotas ir Padustėlį su palivarkais pasiėmė Adomas, tačiau 1815 m. jis mirė nepalikęs paveldėtojų, tad jo dalis perėjo vyresniajam broliui⁵⁷.

Pagal Kazimiero Pliaterio testamentą visi dvarai turėjo pereiti jo ir Apolinaros Žabaitės-Pliaterienės (Apolinara z Żabów Platerowa, ~ 1780–1847) sūnams Vladislavui (1808–1899) bei Cezariui (1810–1869)⁵⁸. Kazimieras Pliateris mirė 1819 m. gruodžio 6 d. Tuo metu vaikai buvo nepilnamečiai, o našlės teisės į vyro dvarus buvo aptartos dar 1805 m. vedybų sutartyje. Pagal vadinamąją reformacijos įkeitimo teisę ir teisę iki gyvos galvos, jai priklausė vyro dvarų valdymas dar jam gyvam esant, mat vyras jai buvo įkeitęs Dusetų dvarą už įneštą stambiają pasogą. Tačiau velionio paskutinė valia reiškė, kad visi jo dvarai, įskaitant Dusetas, turės pereiti sūnams, kai tik jie sulauks pilnametystės, t. y. 21 metų, o motinos teisės į Dusetas bus panaikintos.

Apolinara Pliaterienė dėjo nemažai pastangų apginti savo ir vaikų turtinius interesus. Jai pavyko sutarti su vaikams paskirtais globėjais ir išsiderėti palankias sąlygas savarankiškai rūpintis vaikais, jiems atiteksiančiais tėvo dvarais ir į juos investuotu nuosavu kapitalu. Šios sąlygos buvo aptartos jos pačios ir vaikų globėjų 1820 m. spalio 22 d. sudarytoje sutartyje. Už suteiktą laisvę valdyti Pliaterių palikimą Apolinarą Pliaterienė sūnų naudai atsisakė savo pasogos, padengtos Dusetų dvaru. Tačiau pasistengė užtikrinti pasoginio kapitalo neliečiamumą. Ji pareikalavo į sutartį įrašyti sąlygą, kad į šią turto dalį negalės pretenduoti velionių Adomo ir Kazimiero Pliaterių kreditoriai, be to, nustatė sūnams 23 metų amžiaus ribą, kai galės perimti tėvo palikimą. Į sutartį įrašė sąlygą, kad pasoginio kapitalo dovanojimas neteks galios, jei sūnūs iki palikimo perėmimo mirtų bevaikiai, tuo tarpu sūnūs neturėjo teisės naudotis tėvoninių dvarų, sudarančių motinos hipoteką, pajamomis ar kištis į dvarų valdymą. Ji taip pat suderėjo sąlygą, kad iki sutartyje apibrėžto amžiaus abu sūnūs negalės perimti ir kitų tėvo dvarų, kurie nesudarė motinos hipotekos, nes Apolinarą Pliaterienė iš nuosavų lėšų padengė vyro ir jo brolio skolas. O jeigu kuris iš sūnų užsispyrė ir norėtų perimti tėvo dvarus iki nustatyto amžiaus, jam tektų išmokėti motinai pasoginį kapitalą, kurį Apolinarą Pliaterienė apdraudė ir dvarų eksdivizijos atveju. Sūnų palikimo saugumą ji garantavo asmenine nekilnojamąja nuosavybe, kurią sudarė Bartkuškių dvaras Vilniaus gubernijos Vilniaus apskrityje ir Lužkų dvaras Minsko gubernijos Dysnos apskrityje⁵⁹. Šios sutarties teisėtumą 1823 m. vasario 9 d. pripažino Rusijos imperijos Valdandžiojo senato bendras susirinkimas⁶⁰.

⁵⁷ Apie Pliaterių valdų dalybas ir perėjimus XIX a. plačiau žr. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Dvarininkės savarankiškumo intencija: Apolinaros Žabaitės-Pliaterienės atvejis. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2021/2, Vilnius, 2021, p. 55–81.

⁵⁸ Материалы (копии завещания, актов соглашения с опекунами; доверенность, выпись резолюции Вилкомерского земского суда и пр.) о соглашении Плятер Аполинарии с опекунами, назначенными по завещанию Плятера Казимира, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 534, l. 6v.

⁵⁹ Ibid., l. 19–21.

⁶⁰ Материалы (прошения, постановления Виленской губернской комиссии по определению степени вины (...), объяснения, резолюции, мнения членов Ликвидационной комиссии, повестки и прочее по делу Плятер Аполинарии в Ликвидационной комиссии и в Сенате об освобождении zasekvestрованных за участие в восстании Плятеров Владислава и Цезаря имений Дусяты,

Apolinaros Pliaterienės vienvaldystės laikais Dusetų dvarą sudarė Kazimiero Pliaterio paveldėtos ir įsigytos valdos. Tai – Dusetų miestelis ir Šventosios kairiojo kranto kaimai bei viensėdžiai: Antažiegė, Avižiai, Brogiškės, Eiveniai, Kairionys, Kavoliai, Kolbutiškės, Pakniškės, Pažiegė, Sakališkės, Vosgeliai. Dvarui taip pat priklausė Anapolio palivarkas su Bileišių, Dumblynės, Kalbutiškių ir Ragavos kaimais. Dešinėje upės pusėje dvarui priklausė Gravenburgo (Griovadvario ar Meletinės?) palivarkas su Budriškių, Gipėnų, Jaskoniškių, Kalniūnų, Marciniškių, Morkūnų, Pakačinių, Pazaduojės, Sadūnų, Salinių, Vainiūnų kaimais ir viensėdžiais. Tam pačiam palivarkui buvo priskirti Gasiai, Sadūnai ir Sruogiškės. Zaduojos palivarką sudarė Bradėsių, Salinių ir Velikuškių kaimai. Visame dvare buvo 211 dūmų ir 1651 priklausomas valstietis, įskaitant moteris⁶¹. Padustėlio dvaras su Vosiškių ir Šarkiškių palivarkais sudarė leninę valdą ir turėjo atskirą inventorių. 1834 m. duomenimis, dvarui priklausė Maskvyčios (inventoriuje aprašytos kaip miestelis), Blinkų, Bumblių, Dikmonių, Gasių, Gugių, Jodaugių, Jomeikių, Kraštų, Lungelių, Sadūnų, Skineikių, Vabolių, Voversių kaimai, Aukštalaukių, Pempų, Sirotiškių, Sniegiškių ir Žukiškių viensėdžiai. Vaskaučyznos (Vosiškių) palivarkui priklausė Barčiūnų, Butkelių, Naršėnų, Šaltamalkių kaimai, Narčiūnų ir Sruogiškių viensėdžiai, Šarkiškių palivarkui priklausė Guntulių ir Kraštų kaimai. Iš viso leninėje valdoje buvo 109 dūmai, gyveno abiejų lyčių 957 valstiečiai⁶².

Minimi Dusetų ir Padustėlio dvarų inventoriai buvo sudaryti 1833–1834 m. sekvestravus dvarus dėl Cezario ir Vladislavo Pliaterių dalyvavimo 1830–1831 m. sukilime ir pradėjus ilgai trukusią dvarų konfiskavimo procedūrą. Apolinarą Žabaitė-Pliaterienė dėjo daug pastangų susigrąžinti jai priklausantį pasoginį kapitalą, šiais dvarais buvo garantuotos Pliaterių skolos, kurias siekė susigrąžinti kreditoriai. 1839 m. pradžioje Rusijos imperijos Valdantysis senatas išsprendė Dusetų dvaro bylą, palikdamas dvarą Pliaterienei iki jai bus išmokėti jos teisėti pinigai, o Vilniaus izdo rūmai išmokėjimą atidėjo iki to laiko, kol baigsis jos teisė valdyti dvarą iki gyvos galvos⁶³. Padustėlio dvaro bylą Valdantysis senatas baigė 1845 m. Šiuo dvaru padengtą Pliaterienės kapitalą taip pat buvo nutarta išmokėti, kai baigsis jos teisė valdyti Padustėlį⁶⁴. Tokiu būdu Dusetų ir Padustėlio dvarai priklausė Žabaitei-Pliaterienei iki jos mirties 1847 m. sausio 3 d., išmokėtą pasoginį kapitalą ji turėjo teisę palikti jos nurodytam paveldėtojui, išskyrus emigracijoje gyvenusius sūnus.

Подусьаты, Голоты, Аннополь, Крашты, Шарковщизна, Щенсновишки. 1831–1839 г. и б. д., *ibid.*, b. 341, l. 180v.

⁶¹ Инвентарь конфискованного имения Дусяты, состоящего в Вилкомирском уезде, принадлежавшего Владиславу и Цезарию Плятерам за 1818–1833 г., *ibid.*, f. 525, ap. 8, b. 166, l. 41–42.

⁶² Описание ленного имения Подусяце с фольварками Васьковщизна и Шаркишки, в 1834 году составленное, *ibid.*, b. 169, l. 17, 30, 38.

⁶³ Дело о приеме в казну имения Дусяты и фольварка Гравенбург, принадлежащих мятежникам графам Владиславу и Цезарию Плятерам, 1847–1862, *Kauno regioninis valstybės archyvas* (toliau – KRVA), f. I-62, ap. 1, b. 273, l. 125v.

⁶⁴ BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Op. cit., p. 78.

Be paveldėtojų likusius dvarus imperijos valdžia konfiskavo vos gavusi pranešimą apie grafienės Pliaterienės mirtį. Pagrindiniu konfiskuotų dvarų valdytoju tapo Kauno gubernijos valstybės turtų rūmai, pavaldūs Valstybės turtų ministerijai Sankt Peterburge. Iki ekonominių metų pabaigos, t. y. 1847 m. balandžio 23 d., dvaruose leista tvarkytis jų ilgamečiams nuomininkams *vel* valdytojams. Velionė grafienė Gravenburgo palivarką buvo patikėjusi Kuršo gubernijos Mintaujos (Dobeles) apskrities dvarininkui, patyrusiam agronomui Frydrichui Klingenbergui, kuris jį prižiūrėjo 16 metų, Anapolio ir Zaduojos palivarkus – Tadui Malickiui (Tadeusz Malicki), o Dusetų dvarą – Jonui Kotvičiui (Jan Kotwicz)⁶⁵. Pastarasis buvo ne šiaip nuomininkas, bet Vilniaus gubernijos Vyriausiojo teismo advokatas, nuo 1821 m. tapęs Pliaterienės reikalų patikėtiniu⁶⁶. Konfiskavus dvarą, Jonas Kotvičius rūpinosi ir finansiniais reikalais, susijusiais su buvusių dvarų savininkų skolų grąžinimu.

Dusetos ir Padustėlis buvo pervesti į valstybinių dvarų kategoriją, jų pajamos turėjo įplaukti į valstybės išdą. Naujieji turto valdytojai Dusetų dvaro valstiečius pervedė į činšą ir nustatė fiksuotą metinį mokestį⁶⁷. 1830–1831 m. sukilimo dalyvių konfiskuotus dvarus Vakarų gubernijų turtų valdybos prižiūrėjo remiantis imperatoriaus 1844 m. balandžio 3 ir 10 d. paliepimais valstiečių nenaudojamą dvarų žemę, vadinamąją atsarginę palivarkų žemę (*запасные фольварковые земли*), taip pat vadinamuosius ūkinius činšinius vienetus (*оброчная статья*) nuomoti iš varžytynių ne trumpiau kaip 6 metų laikotarpiui, o 1847 m. vasario 17 d. liepta stambiuose dvaruose, kuriuose jau įvyko liustracijos darbai, sudaryti fermas ir jas nuomoti 12 metų rusų ar Pabaltijo gubernijų dvarininkams ir valdininkams, kurie pasižadėtų nuolat gyventi fermose ir asmeniškai jas valdyti. Tačiau Valstybės turtų ministerijos leidimu buvo galima konfiskuotus dvarus nuomoti be varžytynių ir juos gerai prižiūrėjusiems buvusiems nuomininkams. Nepavykus dvarus išnuomoti šių grupių nuomininkams, leista skelbti viešąsias varžytynes bendrąja tvarka⁶⁸.

Dėl Dusetų dvaro laisvųjų žemių ir ūkinių vienetų nuomos konkuravo buvę jo valdytojai Jonas Kotvičius ir Frydrichas Klingenbergas. Valdžia nepritarė jų prašymui išnuomoti dvarą kaip pavyzdinčiai jį prižiūrėjusiems, bet pasiūlė dalyvauti varžytynėse. Šiuo būdu Jonas Kotvičius išsinuomojo laisvus dvaro arimus ir dešimt karčemų, bet atsisakė rūpintis dvaro rūmais⁶⁹. Mat 1848 m. vasarą Dusetų dvare turėjo prasidėti liustraciniai darbai, Valstybės turtų rūmai ketino aprašyti dvarą, nustatyti ribas, sudaryti žemėlapij ir apskaičiuoti pajamas. Darbininkai, kanceliarija ir braižykla turėjo laikinai įsikurti dvarininkų rezidencijoje, dabartiniame Didžiadvaryje. Tada paaiškėjo, kad 28 kambarių dviaukštis mūrinis pastatas ir ūkiniai statiniai yra seniai apleisti. Liustratorius pasirūpino smulkiais remonto darbais, tačiau tai negelbėjo dvaro

⁶⁵ KRVA, f. I-62, ap. 1, b. 273, l. 1, 357v–358.

⁶⁶ Дело о разделе имений Олотаы и Подусяце графа Адама Плятера, 1814–1837, LVIA, f. 447, ap. 27, b. 1159, l. 8.

⁶⁷ KRVA, f. I-62, ap. 1, b. 273, l. 289v–290.

⁶⁸ Ibid., l. 307–308v.

⁶⁹ Ibid., l. 299, 350, 359, 690–690v.

pastatų nuo nykimo. Kurį laiką dvaro rūmuose glaudėsi ir kaimo valdyba⁷⁰. Dusetų dvaro palivarkų žemę Kotvičius 1849 m. pernuomojo Dusetų kaimo bendruomenės valstiečiams, Gravenburgo palivarką ir toliau nuomojo Frydrichas Klingenbergas, jie tvarkėsi palivarkuose iki 1854–1856 m. Kitus činšinius ūkinius vienetus (žvejojimą ežeruose, užvažiuojamuosius ir kitus namus Dusetose) išsinuomojo žydų pirkliai⁷¹.

Valstybinio Dusetų dvaro inventoriaus sudarymą liustratorius Polonskis baigė 1856 m.⁷², o 1860 m. jame buvo suformuotas činšinis ūkinis vienetas – Dusetų ferma. Jos planas rodo, kad centrą sudarė Didžiadvaris, laukai ribojosi su Brogiškių, Kavolių, Pakniškių kaimais ir Dusetų miesteliu⁷³. Ferma buvo nedidelė, jos plotą sudarė 135,85 dešimtinės žemės. Fermos teritorijoje gyvenusius valstiečius iškeldino į Dusetų dvaro kaimus. Kauno gubernijos valstybės turtų rūmai parengė fermą nuomai, į pasiūlymų sudėtį įtraukdami ne tik dirbamą žemę, bet ir kelias karčemas Dusetų miestelyje, Bileišių, Kavolių, Maskvyčių ir Zaduojos kaimuose, Užtiltėje, pro kurią ėjo kelias į Užpalius, Ilgašilio ir Kalbutiškių viensėdžiuose, taip pat propinaciją Avižių, Ragavos ir Vosgėlių kaimuose, Dusetų fermos vaismedžių sodą, žvejojimą 20 ežerų, septynis namus ir 6 krautuves Dusetų miestelyje. Buvo nutarta nuomai pasiūlyti kelis buvusio dvaro pastatus: fligelius ir ūkinius statinius, kuriuos apsiimtų suremontuoti nuomininkas. Buvusi dvarininkų rezidencija į nuomos siūlymus nebuvo įtraukta, nes sąlyga ją atnaujinti galėjo nepritraukti nuomininkų. Kauno gubernijos valstybės turtų rūmai nutarė ją pasiūlyti nuomai kaip tarnybinį pastatą arba parduoti varžytynėse⁷⁴.

Dusetų fermą ir kitus išvardytus ūkinius vienetus, išskyrus karčemas ir propinaciją (valstybės turtų ministras uždraudė ją nuomoti kartu su fermomis) nuo 1861 m. balandžio 23 d. iki 1885 m. balandžio 23 d. išsinuomojo Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities bajoras Faustinas Znamerovskis (Faustyn Znamierowski). Į sutartį nebuvo įtraukti pusiau sugriuvę Dusetų dvaro rūmai ir apleistas angliškas parkas. Fermos nuomininkas remontavo statinius, ketino statyti vandens malūną, padidino naudingos žemės plotą, iškirsdamas sode Apolaros Pliaterienės sodintas egles ir parko liepas⁷⁵. 1864 m. pradžioje Kauno gubernijos Valstybės turtų rūmai nutraukė nuomos sutartį su Faustinu Znamerovskiu dėl jo „politinio nepatikimumo“, buvo įtariamas prisidėjęs prie sukilimo, jo turtą valdžia sekvestravo, bet vėliau grąžino. Dusetų fermą perėmė Valstybės turtų rūmų valdininkas, 1864 m. balandžio 23 d. išnuomojęs fermą sentikiams Dmitrijevui ir Karpovui⁷⁶.

⁷⁰ Ibid., l. 380–381, 494–495v, 715v.

⁷¹ Дело о расчете за оброчные статьи имения Аннополь по содержанию крестьянина Вежиндиса, имения Задои крестьян Кабиркштиса и Урбонаса, и Гравенбурга – дворянина Клингенберга. KRVA, f. I-62, ap. 1, b. 745, l. 174–175, 251–252.

⁷² Инвентарь казенного имения Дусяты Ковенской губернии, Новоалександровского уезда, Дусятского сельского общества, 1856 г. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 4309, l. 1–102.

⁷³ Подробный план фермы Дусяты в имении Дусяты, 1860 г., ibid., b. 4310, l. 1.

⁷⁴ Дело о заключении контракта с дворянином Знамеровским на содержание фермы Дусяты, 1861–1883. KRVA, f. I-62, ap. 1, b. 726, l. 1a–3v.

⁷⁵ Ibid., l. 17, 21, 25, 37, 43v.

⁷⁶ Ibid., l. 272.

Rusijos imperijos valdžios represijos po sukilimo, bajorų dvarų konfiskacija, draudimai „lenkų kilmės bajorams“ pirkti ir nuomoti dvarus prisidėjo ir prie valstybinių dvarų sunykimo. Kitados stambus Dusetų dvaras ilgainiui virto kaimu, o valstybės turtų prižiūrėtojai nuomojo valstiečiams atskirus čišinius ūkinius vienetus.

Išvados

Dusetų dvaro istorijoje skirtini keli svarbūs aspektai. Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės didikams ir bajorams stambi valda reiškė ne tik išsipareigojimą tarnauti valdovui ir valstybei. Tėvoninės paveldimos valdos karta iš kartos palaikė giminės materialinį stabilumą, garantavo savininkų finansinius išsipareigojimus ir atliko hipotekos vaidmenį. Todėl tėvoninės valdos savininkų kaitoje dalyvavo siauras žmonių ratas, paprastai susijęs dalykiniais, artimos ar tolimos giminystės ryšiais. Dusetų dvaro transformacijos rekonstrukcija ši teiginį tik patvirtina. Radvilos perleido dvarą stambiam kreditoriui. Rudaminos-Dusetiškiei dvaro neskaldė, palikimą sutelkę Lauryno Rudaminos rankose. Dvaro savininkai Pacai buvo jo vaikaičiai. Jaunesnysis Pacas pardavė dvarą Ginviloms-Piotrovskiams, o jų dukra perleido dvarą Tyzenhauzams, šie perleido Dusetas giminaičiui Pliateriui.

Pliaterių valdos buvo stambinamos kaimyninių valdų sąskaita. Panašiu metu kaip ir Dusetų valda susiformavusį leninį Padustelio dvarą kaip laikiną suteiktą valdė trys giminės: Boriatinskiai, Ozereckiai ir Šveikovskiai, kol XVII a. 9-ajame deš. jį prisijungė Dusetų dvaro savininkas Jonas Andrius Pliateris. Abi valdos atiteko jo palikuoniams, kurių valdos išsiplėtė dėl vedybų tarp artimų giminių. Taip Jono Andriaus Pliaterio linijos palikuoniai tapo Aluotų ir Alotėlių dvarų savininkais.

Visų šių dvarų Pliateriai neteko XIX a. pirmojoje pusėje. Iš 1830–1831 m. sukilimo dalyvių brolių Cezario ir Vladislavo Pliaterių konfiskuoti dvarai buvo perduoti į valstybės išdą, o XIX a. antrojoje pusėje panaikinus baudžiąvą virto kaimais.

Šaltiniai

Archyviniai šaltiniai

1. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 447, ap. 22, b. 436; ap. 27, b. 1159; f. 525, ap. 2, b. 4309, 4310; ap. 8., b. 166, 263; f. 1276, ap. 1, b. 1, 77, 91, 341, 534.
2. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. 100.
3. *Kauno regioninis valstybės archyvas*, f. I-62, ap. 1, b. 273, 726, 745.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

1. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Dvarininkės savarankiškumo intencija: Apolinaros Žabaitės-Pliaterienės atvejis. *Lietuvos istorijos metraštis, 2021/2*, Vilnius, 2021, p. 55–81.

2. BIMBIRYTĖ-MACKEVIČIENĖ, Aistė. Arnionių dvaro koplyčių pėdsakais. *Menotyra*, 2017, t. 24, Nr. 1, p. 37–54.
3. *Dusetų kaimų palikimas. Paveldo esmėtyros vadovas, gairės kraštotyros pėdsekiamis ir atmintinė keliautojams*. Sumanytojas, sudarytojas ir redaktorius Rytis Pivoriūnas. Utena, 2020.
4. *Herbarz polski Kaspara Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. Lipsk, 1841, t. 8.
5. JANKAUSKAS, Vidmantas. Istorinės ir geografinės metamorfozės: dvaras–valsčius–miestelis–kaimas (Aluotų atvejis). Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2008, t. 47–48, p. 133–143.
6. JANONIENĖ, Rūta. Dūkšto dvaras ir jo gyventojai XIX a. – XX a. pirmosios pusės memuaruose. Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2008, t. 47–48, p. 175–194.
7. JANONIENĖ, Rūta. Keli štrichai Meikštų dvaro istorijai. Lietuvos dvarai: kultūros paveldo tyrinėjimai. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2009, t. 55, p. 219–231.
8. KOTLUBAJUS, Edvardas. *Radvilos. Nesvyžiaus galerijos portretai*. Vilnius: Mintis, 1995.
9. *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. Sud. Rasa Butvilaitė. 1. Šilalės rajono savivaldybė; 2. Pagėgių savivaldybė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, 2014.
10. MACHOVENKO, Jevgenij. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 28–41.
11. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (1480–1546)*. Кніга запісаў № 30. Падрыхтоваў В. С. Мянжынскі. Мінск: Беларуская навука, 2008.
12. POŠIUS, Šarūnas. *Dusetų parapijos istorija*. 2017. Prieiga per internetą: <http://www.buga.zarasumuziejus.lt/dusetu-krastotyra/dusetu-parapijos-istorija/> [žiūrėta 2021-06-11].
13. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Bajorijos archyvų gaisrai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Lituanistica*, 2007, t. 69, Nr. 1, p. 1–24.
14. RAILAITĖ, Agnė. Šveikauskų genealoginė savimonė. *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius, 2012, t. 4, p. 187–205.
15. Kan. STRELČIŪNAS. *Dusetų bažnyčios ir parapijos istorija nuo 1530 iki 1930 metų*. Marijampolė, 1931.
16. ŠIRKAITĖ, Jolanta. Tytuvėnų dvaras. Lietuvos dvarai: kultūros ir šaltinių tyrinėjimai. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2008, t. 47–48, p. 159–173.
17. ŠIRKAITĖ, Jolanta. Karalينو dvaras, jo gyventojai ir svečiai. *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos ir Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*. Sud. Basia Nikiforova [et al.]. Vilnius, 2014, p. 145–168.
18. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Opracowali Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba. Kórnik, 1994.
19. VANAGAS, Jurgis. *Pliateriai. Asmenybės, veikla, paminklai*. Vilnius, 2021.

20. VASILIAUSKAS, Ernestas. Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija. Dvarų kultūra: erdvės, istorija, architektūros paveldas. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2020, t. 97, p. 254–301.
21. WOLFF, Józef. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa: drukiem J. Filipowicza, 1895.

Transformation of the Dusetai Manor in the 16th–19th Centuries

Habil. dr. Tamara Bairašauskaitė

Lithuanian Institute of History, Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
Email: tamara.bairauskaite@istorija.lt
<https://orcid.org/0000-0002-4724-7372>

Summary

The article reconstructs the change of owners and boundaries of the extinct Dusetai manor (now Zarasai district) over a long historical period. It was established that the manor began to take shape when Žygimantas Senasis (Sigismund the Old) in 1508 granted the privilege of a manor in Užpaliai borough to Jonas Radvila Barzdočius (Jan Radziwiłł Brodaty). During the 16th–19th centuries, due to various reasons (mortgage of the estate to creditors, its enlargement by transfer to one heir, lack of male line descendants, transfer to relatives, expropriation of the estate to the state treasury), the Dusetai manor passed from hand to hand. Its last owner before the final confiscation of the manor (in 1847) was Apolnara Žabaitė-Pliaterienė (Apolonara z Żabów Platerowa). It was established that in the historiography, the owners of the ancestral Dusetai manor are not distinguished from the owners of the nearby Lenian Padustėlis manor. The article separately examines the history of this manor until the time when the Dusetai and Padustėlis manors were acquired in 1686 and 1686. Jonas Andrius Pliateris (Jan Andrzej Plater), the elder of Dinaburg (Daugpils) and Livonia, bought it, and his grandson in the 18th century on the 6th proved the right of Pliater's to the Lenian estate. Both estates in the 19th century on the 5th were taken over by the Kaunas Governorate Chamber of State Wealth, which formed the Dusetai Farm and separate economic units from the manor, which they rented to various individuals. 19th century in the second half, the manor turned into a village.

Gauta / Received 2022 07 14
Priimta / Accepted 2022 12 04